

Johanna Annola, Annelie Drakman & Marie Ulväng (red), *Med tvål, vatten och flit: Hälsofrämjande renlighet som ideal och praktik ca 1870–1930* (Lund: Nordic Academic Press 2021). 284 s.

I antologin *Med tvål, vatten och flit* undersöks den process där renlighet kopplades till hälsa perioden 1870–1930. Genom en historiens nyck utkom antologin 2021, mitt under Covid 19-pandemin, då frågor om handtvätt och ren inomhusluft diskuterades intensivt. Antologins sammanlagt tio bidrag riktar in sig på situationen i Skandinavien och dess författare är forskare verksamma i Sverige, Danmark, Norge och Finland. Redaktörerna understryker att ambitionen är att presentera ny empiri och i någon mån utgöra en motvikt till den existerande anglosaxiska forskning som i hög utsträckning varit inriktad på maktperspektiv och statliga insatser och initiativ. Antologin belyser därför i stället vardagspraktiker och grupper som mer sällan varit föremål för historiska studier.

I Karolina Wiells bidrag undersöks hur Sverige hämtade inspiration från övriga nordiska länder i försöken att förbättra hygien och folkhälsan under perioden 1870 till 1950. I förgrunden finns balneologin – läran om badets hälsofrämjande effekter. Wiell visar att statliga och privata initiativ togs emot olika i de nordiska länderna, och att det svenska försöket att införa badstugor av finsk modell inte föll ut som tänkt. I stället blev lösningen för att råda bot på folkets förment bristande hygien att införa skolbad under 1890-talet. Wiells bidrag utgör en värdefull jämförande undersökning av hur samma upplevda problem hanterades olika, och pekar dessutom på hur nationella skillnader påverkade hur befolkningen tog emot nya påbud.

Annelie Drakman belyser via provinsialläkarna övergången från rök till vatten som rengörande substans vid 1800-talets slut, och fördjupar därmed ett tema som återfinns i hennes avhandling från 2015. Drakman visar att övergången inte kan tillskrivas bakteriologins genombrott, utan snarare ska förstås som en konsekvens av att synen på kroppen förändrades. Från att ha uppfattats som något poröst, där huden betraktades som genomtränglig och i behov av en skyddande hinna, blev kroppen för läkarna en fast entitet vars yttre hudlager borde vara rent från smuts. Drakman beskriver hur folket inledningsvis var tveksam. Den så kallade fällen, lagret av smuts på huden, ansågs skydda från både köld och sjukdom.

I Johanna Annolas kapitel "Kackerlackor i säsen?" undersöks vardagen för de boende på en finsk fattiggård i Kotka i början av 1900-talet med utgångspunkt i en konflikt mellan några av de intagna och föreståndarinnan. De boende ansåg att hygien var eftersatt, och ett tillsynsärende inleddes. Via dokumentation och tidningsartiklar tecknar Annola en bild av omständigheterna. Ohyra var vanligt förekommande, sängkläder som lakan

circulerades (vändes på) innan de tvättades, och de boende bytte ibland inte underkläder på flera veckor. Samtidigt ställde sig inte alla intagna bakom anklagelserna om dålig hygien, vilket enligt Annola kan förstås som att rutinerna vid fattiggården liknade de förhållanden de boende var vana vid. Artikeln visar också hur intagna på fattiggården kunde använda moderna idéer om hygien för att åstadkomma förändring i sin egen situation.

Marie Ulväng undersöker i sitt bidrag hur självägande bondehushåll i Härjedalen förhöll sig till det sena 1800-talets borgerliga renlighets- och husmodersdiskurs. Genom att undersöka bouppteckningsmaterial visar hon dels att konsumtionen av renlighetsartiklar ökade, dels att bondhustruns göromål under samma tid alltmer kom att inspireras av husmoderns, det vill säga bli mer inriktade mot husliga göromål som tvätt och renhållning och mindre på traditionella arbetsuppgifter knutna till exempelvis djurhållning. Ulväng pekar på att förbättrad ekonomisk standard innebar att också bondehushållen kunde bli enförsörjarhushåll och att processen förändrade synen på renlighet.

Ingrid Grimstad Klepp tittar i sitt bidrag närmare på "kjoekenkluter", det vill säga kökstrasor eller disktrasor, 1860 och 1940. Genom att utförligt studera två källor, *Om renlighetsstellet i Norge* (1869) och *Husmorsboken* (1948), visar hon hur kökstrasans användningsområde förändrats och expanderat från 1800-tal till 1900-tal. Utvecklingen hon beskriver är i stor utsträckning densamma som beskrivs i Ulvängs artikel: ökad levnadsstandard gav möjlighet till ett mer komplext hemmaliv, som i sin tur krävde flera olika kökstrasor. Samtidigt belyser artikeln svårigheten med att göra en vetenskaplig studie av en så anonym artefakt som kökstrasan: den omskrivs sällan i egen rätt, trots sina många användningsområden och viktiga funktion.

Josefin Englunds text behandlar ideal kring husmoderlighet i kontaktannonser från 1890 till 1960, och diskuterar därmed hur enskilda människor i kontaktannonser valde att lyfta fram huslighet och renlighet som ett attraktivt drag. Englund visar att den under undersökningsperioden rådande hygiendiskursen trots allt endast i begränsad utsträckning letade sig in i kontaktannonser. Där fanns i stället beskrivningar av personlighet i centrum under hela tidsperioden, accentuerad av kvinnliga annonsörers uttryckta förmåga att göra ett hem trevligt, framför allt vid periodens inledning.

Minna Harjulas intressanta bidrag berättar historien om ett misslyckat folkhälsoprojekt: Finlands Nationella Hälsöförbunds (FNH) uppgång och fall. Harjula belyser hur FNH:s frontfigur ReijoWaara ville väcka medborgarnas medvetenhet om hygien och hälsa med hjälp av upplysning. Dessvärre för FNH kolliderade budskapet om individuellt ansvar, fostran och upplysning med samtidens nya politiska krav på sociala reformer, som bättre bostäder, socialförsäkringar och bättre mat. Relationen mellan individen

och samhället förändrades under undersökningsperioden, och fick därmed FNH:s ambitioner att framstå som blinda för den ojämlikhet som skapade ohälsa. Förbundet gick i graven 1920, 14 år efter dess bildande.

Inger Lyndrup Norgårds belyser hur hygien hade olika betydelser för organisationer som engagerade sig i bostadsfrågan i danska Randers mellan 1935 och 1965. Hon visar hur kön utgjorde en skiljelinje: organisationer där män var tongivande var främst inriktade på bostadens utformning, medan kvinnoorganisationerna däremot i högre grad fokuserade sina insatser på förutsättningarna för hygienorienterat arbete i bostaden. Som i flera andra texter noterar Lyndrup Norgård också hur husmoderns arbete tillskrevs minskande betydelse i politiken mot slutet av undersökningsperioden, vilket sannolikt påverkade organisationernas inställning.

Karin Carlsson fördjupar i sitt bidrag det rena kökets historia. Med hjälp av källmaterial från Gefle Husmodersförenings hemutställningar 1923 och 1931 analyseras hur idéer om renlighet manifesterades i tidens moderna kök. Carlsson visar att vatten, inte från en utan gärna flera olika kranar, ansågs viktigt: tvättandet av händer skulle inte ske vid samma kran som spolade vatten i kastruller. På samma vis åtskildes trasor: torktrasan på sin plats, putstrasan på sin. Ett intressant bifynd är att de moderna köken inte enbart väckte beundran utan också nostalgi. Det gamla må ha betraktats som opraktiskt och ohygieniskt, men bar för vissa besökare på en känsla av hemtrevnad som de moderna köken inte kunde mäta sig med.

I bokens sista text analyserar Hanna Lindberg, Eija Stark och Ann-Catrin Östman hur uppfattningar om smuts och renlighet kopplades till kön och genus i det tidiga 1900-talets torghandel i Finland. Artikeln belyser hur torghandeln utgjorde en smältdegel där olika klasser och deras normer och ideal möttes och ibland kolliderade med varandra. Författarna visar hur varor kunde förstärka genuskodade uppfattningar. Män, som ofta sålde kött, betraktades som mer smutsiga än kvinnor, som ofta sålde frukt eller kläder. Fina damers vana att smaka på smöret med hjälp av lillfingernageln placerade de välbesuttnas idéer om hygien i blickfånget hos försäljarna. Medvetenhet om osynliga smittämnen påverkade också torghandlarnas renlighetsnormer.

Sammanfattningsvis utgör *Med tvål, vatten och flit* en grundlig djupdykning i renlighetspraktiker och ideal under en formativ period. Ambitionen att undersöka hur ideal omsattes i praktiken sätter tonen för samtliga bidrag i antologin, och man har därmed lyckats med konststycket att göra helheten till något mer än summan av de enskilda bidragen: lästa tillsammans tecknar dess artiklar en bild av hur renlighet och hälsa skapades i Skandinavien som kommer att vara till stor nytta för andra forskare.